

Кугай К. Б.

*старший викладач кафедри іноземних мов
Київського національного університету технологій та дизайну*

ВПЛИВ БРАТСТВ НА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КЛАСИЧНОЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (XVII ст.)

Анотація. Стаття є аналізом організаційно-педагогічних передумов становлення та розвитку класичної університетської освіти в Західній Україні, а саме впливу братств, які активно діяли вже на початку XVII ст. Автор досліджує історію виникнення цих національно-релігійних громадських організацій на території Західної України. Саме братські школи відіграли вирішальну роль у формуванні й утвердженні національної системи освіти в Україні.

Ключові слова: братства, класична університетська освіта, православ'я, католицизм, Західна Україна.

Постановка проблеми. Виникнення й становлення вищої університетської освіти в Україні, як суспільно-історичний процес, тісно пов'язане з подіями історичного розвитку держави і співвідноситься з процесом становлення університетської освіти в інших країнах світу. Передумовами становлення класичної університетської освіти в Україні були розвиток діяльності дошкільної, шкільної, середньої освіти, діяльність братств. На особливу увагу заслуговує становлення й розвиток гуманітарної університетської освіти, що заклала основу вітчизняної вищої освіти й слугувала джерелом провідних ідей упродовж кількох століть її розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання становлення й розвитку університетської освіти в Україні розглядалися в працях А. Алексюка, В. Андрущенка, Т. Богатирьової, О. Глузмана, Н. Дем'яненко, Г. Єфименко, В. Красникова, О. Любара, В. Майбороди, А. Новоминського, М. Стельмаховича, Є. Степановича, Д. Федоренко та інших науковців.

Окремі аспекти розвитку освіти, діяльності духовенства та історії становлення навчальних закладів висвітлювали такі науковці як П. Батюшков, Н. Мукалов, М. Теодорович, Н. Барсов, К. Левицький та інші. Певні аспекти зазначеної проблеми вивчали О. Борейко, І. Гавриш, Л. Єршова, М. Жилюк, Т. Джаман, О. Івашенко, О. Костюк, І. Круковська, М. Левківський, Ю. Поліщук, Н. Рудницька, Н. Сейко, С. Коляденко, В. Омельчук, котрі досліджували етапи становлення шкільництва національних

меншин, діяльність громадських товариств, літературного краєзнавства тощо.

Діяльність братств та їх внесок у становлення і розвиток вищої освіти досліджували такі науковці як Б. Год, Л. Коба, Я. Ісаєвич, К. Харлампович та інші.

Аналіз наукових джерел показує значну зацікавленість істориків педагогіки різними аспектами розвитку освіти періоду Київської Русі та козацтва як частини передісторії становлення університетської освіти. Історію розвитку освіти в Україні досліджували О. Велемець, Д. Герцюк, І. Курляк та ін. Дослідженню розвитку освіти та педагогічної думки цього періоду, діяльності братств і братських шкіл помітну увагу приділяли такі науковці як Б. Мітюров, З. Хижняк, В. Шокотко, Є. Мединський, М. Ковальський та інші. Розвиток педагогічної думки в Україні у добу козацтва вивчали П. Єрмаченко, І. Петрюк. Вченими проаналізовані становище вищої школи, важливі аспекти авторитарної освітньої політики за часів Київської Русі та козацтва.

Серед спеціальних історичних досліджень треба назвати працю С. Сірополка «Історія освіти в Україні» (К., 2001) [8], в якій автор приділяє увагу становленню та розвитку класичних університетів на території України, починаючи від виникнення перших класичних вищих навчальних закладів у XVI ст. і до радянської перебудови університетської освіти в 1930-х рр., а також розкриває особливості їх діяльності. У цій книзі висвітлені такі питання як: кальвінські школи, католицькі, єзуїтські, уніатські школи, Острозька школа, Львівська братська школа, Могилянська школа в Києві, висвітлено внутрішнє життя братських шкіл, здійснено оцінку впливу польської культури на українську. Проведений ретроспективний огляд становлення та розвитку вищої освіти в Галичині (на прикладі Львівського університету; а також розкриті такі нагальні питання як: студентські організації, наукові товариства, видавнича справа, преса, друкарні, підручники, цензура), на Буковині (на прикладі Чернівецького університету; а також розкриті такі питання як: культурно-освітні організації, книжкова продукція) та на Закарпатті (видавнича і друкарська справа, культурно-освітні організації тощо).

Метою статті є аналіз організаційно-педагогічних передумов становлення та розвитку класичної університетської освіти в Західній Україні у XVII ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок XVII ст. прийнято називати першим українським відродженням, оскільки цей час характеризується помітним розвитком освіти, друкарень та книжкової продукції.

Велику роль у поширенні освіти (спочатку шкіл, а згодом вищої освіти) відіграли братства, які активно діяли вже на початку XVII ст. Це були національно-релігійні громадські організації українських і білоруських православних міщан; організації міського населення, передусім ремісників і купців, які об'єднувалися з метою боротьби проти ополчення та окатоличення українського населення [2]. Братства – унікальний феномен в національній історії українського народу щодо ролі, яку вони відіграли в консолідації народності на ідеологічних засадах православ'я та завдяки роботі серед усіх верств населення. Архівні джерела [10] характеризують братства як особливі спільноти при церквах, які справили велику допомогу у боротьбі за православ'я. Центральною основою цих спільнот стають храми, монастирі, каплиці [4].

Братства були досить поширеними в Європі. В Україні діяльність братств мала на меті просвітницьку діяльність. Конфлікт католицизму з православ'ям на початку XVII ст. створив базу для утворення не лише релігійної полеміки, а й національної школи. Саме братські школи відіграли вирішальну роль у формуванні й утвердженні національної системи освіти в Україні. Перші надійні документи про легально оформлені православні братства датуються ще у попередньому столітті (у 1544 р. є згадка про організацію парафіян при Успенській церкві на Руській вулиці, яка діє від імені «співбратів і сусідів» – патронів церкви; у 1573 р. – згадка про «старшин братства Богородиці») [11].

Братчики розуміли, що для ведення боротьби проти польсько-литовської шляхти та окатоличення, елементарної освіти було замало. Для того, щоб зберегти православну віру, популяризувати українську мову та культуру серед населення, а особливо молоді, необхідно було створювати засоби для реалізації цих цілей. На початку XVII ст. братствами була розгорнута активна діяльність: створено навчальні заклади (так звані братські школи різного типу – початкові, середні, вищі), відкрито друкарні для випуску різних жанрів літературної продукції (релігійної, навчальної) [4]. Братські школи – це українські релігійно-національні навчальні заклади православних меценатів, що створювалися при підтримці братств та православної церкви [2].

Своїм найважливішим завданням братства вва-

жали поширення освіти серед українського населення, захист української нації, а водночас і оборону православ'я перед натиском католицизму. Релігійного характеру братства набули саме під впливом боротьби з католицизмом та протестантизмом. Зрештою, вони стали на сторожі національних потреб, створюючи школи та друкарні. Братства ставлять перед собою завдання оберігати православну віру, тим самим рятуючи українське населення від втрати своїх вірувань та переконань. Дослідники однотайно підкреслюють позитивну роль братств в очищенні релігійно-церковного життя, у розвитку освіти та культури. Іван Огієнко, характеризуючи просвітницьку діяльність братських шкіл, зазначив, що вони «...рано пізнали, що добра освіта – то найкраща зброя для оборони батьківської віри» [6].

На думку більшості істориків, перше братство зародилося при церкві Успенія Пречистої Діви Богородиці у Львові (ймовірно у 1439 р.). На початку XVII ст. вже існувала школа для дітей різних станів, заснована Львівським братством. Вона утримувалась на громадські кошти. Це був «всестановий навчальний заклад, в якому початкове навчання поєднувалося зі школою вищого типу» [1, с. 13]. У школі вивчали тривіум, до якого входили граматики, діалектика й риторика. Квадривіум формально був відсутній. Незважаючи на це, набір навчальних предметів тривіумом не обмежувався. Учні в цій школі вивчали святе Євангеліє, апостольські книги, пасхалії, арифметику, музику, а також церковний спів. Тут викладали такі відомі вчені та педагоги як грек Арсеній Еласонський, Іов (Йов) Борецький, Лаврентій і Стефан Зизаній (Куколі), Кирило Транквіліон-Ставровецький та інші. Школа Успенського братства слугувала зразком для братських шкіл Луцька, Києва, Вільна. Львівське Успенське братство було одним із найвідоміших, найбільш численних [10] та за словами Івана Франка [9, с. 278] «найславнішим» в Україні. Окрім школи воно мало ще й друкарню.

На початку XVII ст. Успенське братство мало статус ставропігії (незалежність братства від влади єпископа); був затверджений і діяв статут цього братства [7]. Саме цей статут ліг в основу інших братств та шкіл, що відкривалися на території України.

На початку XVII ст. братства створюються в багатьох містах України: в Замості, Рогатині, Перемишлі, Галичі, Києві, Луцьку. Однією із провідних цілей братств стає поширення освіти та підняття загального рівня освіти громадян, благоустрій братства, боротьба за національну самостійність, охорона православ'я.

Братські школи не давали вищої освіти, але давали досить пристойний рівень знань, якого ви-

стачало людям для захисту себе від політики поневолення та захисту країни від занепаду; освіта носила гуманітарний характер. У школах при братствах обов'язково вивчали історію, математику, церковнослов'янську та українську мову. Також вчили польську, грецьку латинську мову, поезію, риторику, діалектику, поетику, арифметику, геометрію, астрономію, музику. Найкращими на території Західної України вважались Львівська та Луцька братські школи. Приділялась також увага засвоєнню культурної спадщини античної Європи, хоровому співу, малюванню, вивченню катехізи-су, богослов'я, згодом впровадили вивчення «семи вільних мистецтв» [6].

Високий рівень освіти забезпечували вчителі, які згодом стали відомими не лише в Україні, а й за її межами. Це – Мелетій Смотрицький, Памво Беринда, Єлисей Плетенецький, Тарасій Земка, Ісайя Трофимович-Козловський, Захарія Копистенський, Софроній Почаський та інші. Всі вони працювали якийсь час вчителями братських шкіл.

Вихованці братських шкіл несли освіту і в широкі маси. Високий рівень освіти усіх верств українського суспільства відзначали закордонні мандрівники. Зокрема, Сирійський мандрівник і письменник Павло Алепський, подорожуючи Україною з батьком антіохійським патріархом Макарієм III, описав такі свої враження: «... ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: мало не всі українці та більша частина їхніх жінок і дочок уміють читати, добре знають порядок церковної служби; священники вчать сиріт, не дають їм вештатися без діла по вулицях. Черниці Вознесенського монастиря усі були не тільки письменні, а навіть високовчені й самі писали багато наукових та інших творів. Серед ченців є люди вчені, знавці права або юристи, філософи і красномовці. У Лаврі є славетний печатний дім, що обслуговує весь край той. З його виходять церковні книжки, прегарно надруковані; на великих паперах малюнки значних місцевостей і країн, наукові розсліди та інше» [4].

Братські школи впровадили елементи класно-урочної системи, яка широко практикується й у наш час. У школі було введено учбовий рік, який починався 1 вересня, літні канікули (переважно липень-серпень). Влітку навчання розпочиналося о 9 годині ранку, а взимку – вчитель сам визначав, коли починати уроки. Над вивченням досвіду роботи братських шкіл працював видатний чеський педагог Я.А. Коменський й обґрунтував класно-урочну систему навчання.

У школах панувала сувора дисципліна. Очолював школу ректор. Братство виділяло двох спостерігачів (схолархів), які контролювали роботу вчителів та навчання учнів, розв'язували господарські проблеми. На відміну від єзуїтських колегій,

братські школи мали демократичний характер. У них навчалися діти з різних суспільних станів: міщан, козаків, духовенства й шляхти. Кожна школа мала свій статут. «Порядок шкільний» – таку назву мав статут Львівської школи, за яким вчителі мали однаково любити й однаково ставились до всіх дітей. Тільки найкращі учні могли сидіти за першими партами. Заняття розпочинались з перевірки домашнього завдання, а після обіду вчитель давав новий матеріал. Щоденно призначались чергові, які слідкували за поведінкою школярів. Також до обов'язків чергового входило привести до школи того учня, який не з'явився на урок і не мав на те поважної причини. З учнем приходили батьки й передавали його вчителю при свідках. Увечері учень повторював уроки вдома й розповідав про шкільні справи батькам. Таким чином навчалися не лише учні, але й деякою мірою їх батьки.

До братських шкіл приймали дітей різних станів, а також сиріт та бідних, що утримувалися за рахунок коштів братства та благодійних внесків. Крім того, сироти й діти з незаможних родин мали змогу жити в бурсах. Виключалась будь-яка несправедливість: «навчати й любити всіх дітей однаково» – одна із заповідей школи. Становище учня в школі залежало не під матеріального стану, а від його особистого успіху у навчанні та поведінці [3].

Братства налагоджували взаємодопомогу серед своїх членів, у разі потреби надавали їм позики, відкривали «шпиталі» (притулки). Все це допомагало згуртувати навколо братств широкі кола населення. Більше того, активних діячів братського руху звинувачували в тому, що в містах вони «відмовляються коритися владі магістрату, самі собі чинять нові суди і кари, під страхом вічного прокляття не дозволяють звертатися до магістрату». Тих ремісників і підмайстрів, котрі працюють у католиків, «мають за проклятих..., плюють на них» [12]. Школи значною мірою сприяли розвитку національної свідомості, піднесенню національно-культурного руху в Україні.

Провівши детальне дослідження діяльності братських шкіл можна зробити висновок про характерні риси, які були притаманні більшості цих закладів [5].

1) Демократичність: у школі мали право навчатися діти різних станів населення; статут школи зобов'язував учителя ставитись до всіх учнів однаково; для сиріт та дітей з інших міст братства відкривали гуртожитки (бурси).

2) Наявність елементів класно-урочної системи навчання: в елементарних братських школах учнів поділяли на три групи залежно від набутих знань, умінь, навичок; у братських школах підвищеного типу встановилася класна система занять; навчальний рік розпочинався з 1 вересня, було введено ка-

нікули, екзамени тощо.

3) Тісний зв'язок з батьками чи родичами учнів: між батьками та школою укладалася письмова угода, де обумовлювались обов'язки сторін з виховання та навчання дітей.

4) Чітка організація навчання: заборонялись пропуски занять, запізнення, існувала налагоджена система чергових.

5) Ґрунтовність освіти, яка не поступалася західноєвропейській.

Висновки. Хоча братські школи давали підвищену освіту, але вони були середніми навчальними закладами. Поширення шкіл пробуджувало національну свідомість кожного українця, поширювало українські традиції та звичаї, популяризувало українську мову, сотні вихованців братських шкіл ставали викладачами, поширювали свої знання та розвивали вищу школу в Україні. Можна зробити висновок про те, що братські школи поставили розвиток освіти на сучасний та європейський рівень.

Література:

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: Підручник / А. М. Алексюк. – К.: Либідь, 1988. – 560 с.
2. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: Підручник / Л. В. Артемова. – К.: Либідь, 2006. – 424 с.
3. Бокань В. Історія культури України / В. Бокань, Л. Польовий. – К.: МАУП, 1998. – 232 с.
4. Захарченко М. В. Соціологічна думка України: Навчальний посібник / М. В. Захарченко. – К.: Заповіт, 1996. – 424 с.
5. Історія українського шкільництва та педагогіки [Електронний ресурс] : Studentam.net.ua. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/2295/97/>
6. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К.: Довіра, 1992. – 142 с.
7. Оригінал статуту: ЦДІАУЛ, ф. 129, оп. 1, спр. 68. Копії: Там само, ф. 129, оп. 1, спр. 116; «Альбом» Львівського Ставропігійського братства (рукопис у збірці ЛІМ), арк. 22 – 39. Публікація: MCS. – С. 113 – 119.
8. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К.: Наук. Думка, 2001. – 912 с.
9. Франко І. Я. Дві унії (образок з історії Русі при кінці XVI віку) / І. Я. Франко. – К., 1956. – Т.19. – 598 с.
10. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 363, оп. 1, спр. 142, 739 арк.
11. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 52, оп. 2, т. 11, арк. 191; т. 381, арк. 828.
12. ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, т. 20, арк. 989.

Кугай К. Б. Влияние братств на становление и развитие классического университетского образования в Западной Украине (XVII в.) – Стаття.

Аннотация. Стаття представляє собою аналіз організаційно-педагогічних передумов становлення і розвитку класического університетського освіти в Західній Україні, а саме впливу братств, які активно діяли вже в початку XVII століття. Автор досліджує історію виникнення цих національно-релігійних організацій на території Західної України. Саме братські школи зіграли вирішальну роль у формуванні і утвердженні національної системи освіти в Україні.

Ключевые слова: братства, класическое університетське освіта, православ'я, католицизм, Західна Україна.

Kugai K. B. Brotherhoods influence on the formation and development of classical university education in Western Ukraine (XVII century) – Article.

Summary. The article deals with the analysis of organizational and pedagogical prerequisites for the formation and development of classical university education in Western Ukraine, namely, the influence of the brotherhoods. They were already active in the beginning of the 17th century. The author explores the origin of these national-religious organizations in Western Ukraine. It was the brethren schools that played a decisive role in the formation and approval of the national education system in Ukraine.

Keywords: brotherhoods, classical university education, Orthodoxy, Catholicism, Western Ukraine.